

ТЕОРІЯ ТА ЇЇ ЗАСТОСУВАННЯ В ПРАКТИЦІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Кафедра економіки

та регіональної економічної політики

Шевченко Лілія Гранитівна

кандидат економічних наук, доцент

«Економика - наука зловещая»

(Карлейль Томас, 1795 – 1881 г., англійський
писатель, філософ)

Тема 1. Вступ до економічної теорії

Економічна теорія - фундаментальна наука, яка розкриває закони, що управляють розвитком виробництва, розподілу, обміну і споживання, і тому є методологічною основою усієї системи економічних наук (А. Чухно, академік НАНУ).

Економічна теорія - наука історична, тому, як і в усьому суспільствознавстві, і предмет, і методи пізнання змінюються. Процес розвитку суспільства та його економіки - це перехід від менш складних до дедалі вищих форм суспільного життя та економічної діяльності. Кожній стадії суспільно-економічного процесу відповідає певний рівень розвитку продуктивних сил і властива йому система виробничих відносин, певний технологічний і суспільний способи виробництва з притаманними їм економічними законами та категоріями.

Історично в різних країнах фундаментальну економічну науку називають по-різному: “економія” (Греція, Іспанія, Франція), “учення про народне господарство” (Німеччина), “національна економіка” (Туреччина, Швеція), “економіка” (США, Великобританія), а на пострадянському просторі на зміну терміна “політична економія” приходять термін “економічна теорія”. Ця розмаїтність пояснюється спільністю **об’єкта дослідження** (економічна система суспільства) й відмітностями його **предмета** (те, на що спрямована думка, що

Класифікації предмету

1. З погляду складових (форм) багатства :

- **вартісний** (властиве виділення й осмислення вартісних форм багатства та первинних абстракцій (ціна, гроші, вартість, мінова вартість, прибуток та ін.); видимих взаємозв'язків між ними; дослідження природи, причин і джерел вартісного багатства);
- **кориснісний** напрямок пов'язаний з дослідженням різноманітної проблематики кориснісної складової багатства: його змісту як сукупності економічних благ, призначених для споживання, його первинних абстрактних форм (благо, корисність, потреба, майно, споживчий капітал та ін.); визнання корисності основою вартості й ціни; кориснісної складової багатства з позиції суб'єкта-споживача як засобу задоволення потреб і як результату зусиль тощо;
- **соціальний** (розробляються проблеми виділення соціальної складової багатства з кориснісно-вартісної, первинних соціальних абстракцій (конкретно-олюднююча діяльність, самодіяльність як універсальна самоолюднюваність людини, самоприсвоєння сутнісних сил тощо); комплексного, синтезуючого розуміння формування й розвитку людини як суперечливої триєдності індивідуального, асоційованого й світового та ін.).

Класифікації предмету

2. З позиції історичних особливостей економічних систем предмет економічної теорії визначався як:

- діяльність, пов'язана із зовнішньою торгівлею й припливом грошей до країни (меркантилізм);
- дослідження іманентних законів, що регулюють виробництво та розподіл суспільного продукту (класична політична економія);
- учення про повсякденну діяльність людей (історична школа);
- закони, що управляють виробництвом, розподілом, обміном і споживанням життєвих благ на різних ступенях розвитку людського суспільства, економічні закономірності цього розвитку (марксизм);
- діяльність людей, пов'язана з використанням рідких або обмежених ресурсів в умовах ринкового господарства (неокласики);
- вивчення й формування економічної політики держави (кейнсіанство);
- дослідження інститутів та інституційних змін (соціально-інституціональна теорія).

Класифікації предмету

3. За місцем у системі економічних дисциплін предмет економічної теорії є найбільш узагальненим:

- **політична економія**, предмет якої – економічні відносини, що складаються між людьми в процесі суспільного виробництва, розподілу, обміну, споживання й закони їх розвитку;
- **економікс** досліджує проблеми такого використання рідких ресурсів, за якого досягається найбільше або максимальне задоволення безмежних потреб суспільства;
- **макроекономіка** вивчає функціонування економіки на національному рівні, а також її найважливіших складових частин і економічних секторів;
- **мікроекономіка** вивчає діяльність окремих суб'єктів господарювання, фірм, галузей, а також взаємозв'язки й відносини між ними;
- **економічна історія** досліджує економічну систему в різні історичні епохи, у розрізі окремих країн або їх груп;
- **історія економічних учень** – предметом є сформовані в ту або іншу епоху економічні школи й напрями, об'єктивні джерела їх формування.

Методи економічної теорії

Різноманітність **методів** (від грецького “methodas” – шлях пізнання або дослідження) класифікується :

1. За сферою використання методи поділяються на:

- **загальнонаукові** (закони діалектичного й історичного матеріалізму; загальні філософські закони та принципи; генетичні, функціональні, кількісні підходи тощо);
- **специфічні** (метод наукової абстракції, єдності історичного й логічного, соціально-економічний експеримент та ін.);

2. Відповідно до методологічного підґрунтя використовують різні методологічні підходи:

- **раціоналізм** (пов'язує можливість наукових висновків з пізнанням раціональних законів цивілізації);
- **неопозитивний емпіризм** (передбачає обґрунтування знань досвідом, наприклад через моделі);
- **суб'єктивізм** (аналіз з позиції суб'єкта господарювання, його потреб і корисності);
- **діалектичний матеріалізм** (суть – пізнання економічних явищ і процесів у їх взаємозв'язку й взаємозалежності, у стані безперервного розвитку, коли нагромадження кількісних змін приводить до нового якісного стану).

Методи економічної теорії

4. За онтологією виникнення :

- **формальної логіки** (вивчає думку через її структуру й форму, методами є: **аналіз** (уявне розділення цілого на складові для окремого їх вивчення), **синтез** (мислене поєднання розрізнених частин у ціле з урахуванням їх взаємозв'язків), **індукція** (рух думки від окремого до загального), **дедукція** (рух думки від загального до окремого), **порівняння, аналогія** тощо;
- **діалектики** (дозволяє пізнавати найбільш загальні закони природи, суспільства, людського мислення, для чого застосовуються методи **взаємозв'язку і розвитку**);
- **діалектико-матеріалістичні** (як складові використовуються методологічні підходи: **структурний** (розгляд об'єкта з погляду складових його будови), **системний** (розгляд об'єкта як самостійної системи), **функціональний** (розгляд реальних дій об'єкта на поверхні явищ), **генетичний** (розглядається виникнення й становлення об'єкта), **сходження від абстрактного до конкретного**), а як джерело розвитку – єдність і боротьба протилежностей;
- **“економікс”** (основними методами пізнання економічних явищ є: **позитивний** аналіз , **нормативний** аналіз , **суб'єктивний** аналіз , **принцип раціональної поведінки** , **граничний** аналіз , **економічні**

Методи економічної теорії

5. За структурою метод економічної теорії охоплює елементи:

- **філософські** (принципи матеріалізму, розвитку, саморуху, відображення, суперечності, детермінізму, взаємодії, об'єктивності, єдності історичного й логічного підходів тощо) й **загальнонаукові** принципи пізнання (принцип системності, структурно-функціональний підхід, методи аналізу та синтезу, індукції і дедукції, абстрагування й конкретизації та ін.);
- **закони діалектики** (основними є закон єдності й боротьби протилежностей, кількісно-якісних змін і закон заперечення заперечень);
- **категорії філософії** (кількість і якість, сутність і явище, зміст і форма тощо);
- **економічні закони** (внутрішньо необхідні, стійкі, сутнісні зв'язки між протилежними сторонами, властивостями явищ, елементами матеріальної системи; закони є об'єктивними; виникають і функціонують у господарській діяльності та мають тимчасовий, перехідний характер);
- **категорії економічної теорії** (теоретичне вираження, уявні форми реально існуючих виробничих відносин, економічних явищ і процесів; прояв дії законів відображається відповідними категоріями):

Функції економічної теорії

– **пізнавально-прогностична** (полягає в дослідженні й поясненні економічних процесів і явищ; її завдання – формування наукового економічного мислення, суть якого полягає в опануванні інструментами економічного аналізу);

– **ідеологічна** (пов'язана з тим, що проблеми економічної теорії стосуються інтересів різних класів і соціальних груп);

– **світоглядно-виховна** (покликана формувати новий тип економічного мислення й на цій основі – сучасний світогляд людини);

– **методологічна** (полягає в тому, що вона виступає теоретичним фундаментом комплексу економічних наук: галузевих (економіка промисловості, економіка сільського господарства тощо), функціональних (економіка праці, економічна статистика, фінанси і кредит та ін.), а також економічних наук, що знаходяться на стику різних галузей знань (економічна географія, демографія тощо);

– **практична** (полягає в опрацюванні практичних рекомендацій, зокрема для вироблення **економічної політики** (система економічних заходів, які здійснює держава для досягнення певних цілей).

Недоліки сучасної економічної теорії

Основним змістом сучасної епохи є перехід людства від індустріальної до постіндустріальної стадії цивілізаційного процесу, що потребує відображення в економічній теорії. Сучасна індустріальна парадигма економічної теорії неспроможна розкрити процеси та явища, характерні для нової економіки й суспільства. Недоліки:

1. Сучасна економічна теорія обмежена **теорією ринкової економіки** і не висвітлює історичної перспективи ні нашої країни, ні людського суспільства.
2. Недооцінка незаперечного факту, що сучасна економіка не чисто ринкова, а **змішана**, яка органічно поєднує ринкові та неринкові відносини й форми, ринковий механізм з державним регулюванням економіки.
3. Ринковий фундаменталізм зумовив те, що економічна політика була обмежена ринковими перетвореннями (роздержавлення, приватизація, демонополізація), тобто перетвореннями виробничих відносин, і фактично не торкалася продуктивних сил, структурних зрушень в економіці.
4. Перехід на **інноваційний тип розвитку** навіть не згадується у підручниках з економічної теорії, бо він не вкладається в сучасну

Недоліки сучасної економічної теорії

5. За умови переходу на нову стадію цивілізації необхідно поєднувати високі індустріальні технології з інформаційно-комунікаційними. Якщо традиційні фактори виробництва – земля, капітал і праця мали матеріальну природу і обмежений характер, то **інформація і знання як якісно новий фактор виробництва** не мають обмежень, зростають і поширюються.

6. Якщо традиційні фактори виробництва примножували фізичні сили людини, то інформація і знання реалізують і примножують її розумовий потенціал. Людина, яка була лише робочою силою, фактором виробництва, економічною людиною дедалі більше стає **людиною творчою, головним критерієм розвитку економіки і суспільства**. У той же час проблеми людини в сучасному розумінні не відбиваються в економічній теорії.

7. Сучасна економічна теорія здебільшого є різновидом мейнстріму, який спирається на методологію економікxu. Але ця методологія не є досконалою. Вона спирається на метафізичну філософію, формальну логіку та математичне моделювання, розглядає економіку в статиці, у стані рівноваги. У сучасних умовах ці пізнавальні засоби неспроможні розкрити глибокі якісні зрушення. Необхідним є широке оволодіння і застосування діалектичної філософії та діалектичної логіки, які

ЕКОНОМІЧНА ДУМКА СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ І АНТИЧНОГО СВІТУ

Історичні умови:

- Панування натурального виробництва.
- Замкненість господарських зв'язків рамками рабовласницького помістя.
- Слабкий розвиток товарно-грошових відносин.

Особливості економічних поглядів:

- Предметом дослідження виступають закони ведення домашнього господарства і зростання його доходності.
- Методом дослідження виступає опис господарської практики та накопичений досвід (емпіризм).

Конфуцій (Кон Фу - цзи) (551 - 479 р. р. до н. е.) Збірник «Лунь - юй» («Беседи и суждения») був записаний його учнями. Ідеал держави знаходив у минулому. Захищав інтереси родової знаті. Пропонує програму морального вдосконалення кожної людини, як шлях до стабілізації соціально – економічного устрою. Виступає за регламентацію патріархальних відносин для зміцнення державного устрою. Пропонує розподіляти багатство порівну, зменшити податки. Вважає що держава – велика родина, а голова її - батько народу.

ЕКОНОМІЧНА ДУМКА СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ І АНТИЧНОГО СВІТУ

Платон (427 р. до н. е. – 347 р. до н. е.) Аристократ, засновник філософської школи – афінської “Академії”, в якій викладав на протязі останніх двадцяти років свого життя. **“Держава”, “Закони”**.

Сворив модель “ідеального” державного устрою, заклавши в її основу принцип природнього розподілу праці. Людині від народження притаманний лише певний талант: “одні народжені для управління, інші – для надання допомоги, а інші – для землеробства і ремісництва”. Необхідно створити таку державу, в якій кожний виконував би певні функції за своїм талантом і отримував долю у суспільному продукті згідно природнім здібностям. В ідеальній державі повинно існувати 3 стани:

- філософи (управляють державою);
- воїни (охороняють державу);
- землероби, ремісники, торговці (виробляють продукти).

Перший та другий стани не мають ніякої власності і звільнені від продуктивної праці, споживають суспільний продукт на принципах рівності. Третій стан має приватну власність і забезпечує на її основі перші два. Виводить необхідність грошей з торгівлі, яка обслуговує поділ праці і виділяє три функції грошей: міра вартості, засіб обігу і засіб

ЕКОНОМІЧНА ДУМКА СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ І АНТИЧНОГО СВІТУ

Арістотель (384 р. – 322 р. до н. е.) Учень афінської “Академії” Платона, вихователь Олександра Македонського, засновник філософської школи афінського “Лікею”, в якому займався педагогічною діяльністю. **“Нікомахова етика”**; **“Політика”**.

Всі знання про економічні проблеми об’єднує в науку, яка поділяється на два функціональні види:

- економіка – комплекс знань про господарчу діяльність, пов’язану з виробництвом споживчих вартостей в народному господарстві;
- хрематистика – наука про діяльність, націлену на накопичення багатств у грошовій формі.

Встановлює двоїсту природу товару. Річчю користуються: заради її споживчих якостей; заради обміну. Обидві властивості товару приносять власнику користь. Відкриває рівність в обміні товарів. Вважає, що порівнюють різні товари гроші. Встановлює, що гроші особливий товар, специфічність якого полягає в обслуговуванні обміну. Функції грошей: міра вартості, засіб обігу та засіб накопичення скарбів. Проводить різницю між рухом грошей як грошей (Т - Г - Т) і грошей як капіталу (Г – Т – Г).

ЕКОНОМІЧНІ ПОГЛЯДИ ЕПОХИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Історичні умови:

- Розвиток крупної феодалльної земельної власності і виникнення особливих форм її сполучення з безпосередніми виробниками.
- Зміна ідеології та суспільної свідомості під впливом християнства.
- Розвиток міст, ремесла, торгівлі. Виникнення централізованих держав.

Особливості економічних поглядів:

- Предметом досліджень виступає становлення і розвиток феодалльного устрою. Метод дослідження являє собою поєднання емпіризму з догматизмом релігійної етики і схоластикою.
- Описують процеси розпаду общинного землеволодіння, закріпачення селянства, організації ранньофеодалльної вотчини. Зосереджують увагу на господарських можливостях натурального господарства. Фіксують наявність різних прав приватної власності.

Фома Аквінський (1226 - 1274) Вважає, що власність становить двояке відношення – управління і користування. Наявність власності пояснює необхідністю підтримувати божественний порядок на землі. Виводить теорію “справедливої ціни”. Основа обміну – рівність корисності обмінюваних речей, яка вимірюється монетою. Справедлива ціна, за Аквінським, та, що дає грошовий надлишок людині, яка більш

ЕКОНОМІЧНІ ПОГЛЯДИ ЕПОХИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Ібн – Хальдун (1332 - 1406) Арабський мислитель, активний політичний і науковий діяч Єгипту.

Розглядає проблеми простого товарного виробництва і ціноутворення, описує фактори, що впливають на формування ціни: маса товару, що винесена на ринок; податки і подорожні збори, включені в ціну: “незаконні подорожні збори сприяють дороговизні”; характер потреби в товарі: “із всіх товарів хліб є тим товаром, на який бажана низька ціна, бо потреба в ньому загальна”.

Вводить поняття вартості, вважаючи, що в обміні прирівнюються рівновеликі витрати праці: “Більшість того, що людина накопичує і з чого вилучає безпосередню корисність – рівноцінно вартості людської праці”. Встановлює, що гроші – основа доходів, накопичень та скарбів, мірило вартості.

Томас Мор (1478 - 1533). Малює прообраз майбутнього суспільства, в якому: не існує приватної власності; наявна рівність і розподіл продуктів за “справедливими потребами”; обов’язковість трудової діяльності на протязі шестигодинного робочого дня; відсутність грошей; контроль за виконанням робіт; свобода совісті, демократичні вибори посадових осіб.

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ МЕРКАНТИЛІЗМУ

Історичні умови: Розвиток техніки і технології, епоха великих географічних відкриттів і процесів першопочаткового накопичення капіталу. Зародження мануфактурного виробництва. Розвиток товарно-грошових відносин, початок формування національних і світових ринків.

Особливості економічних поглядів:

- Предметом дослідження виступають процеси першопочаткового накопичення капіталу, закономірності зростання багатства у сфері обігу. Методом дослідження являється емпіризм.

Меркантилізм як економічна політика – особливий тип діяльності держави, який сприяє першопочатковому накопиченню капіталу.

Етапи розвитку:

Монетарна система – заохочення ввозу в державу дорогоцінних металів шляхом: заборони іноземним купцям вивозу золота та срібла в якості виручки; введенням покарань за вивіз дорогоцінних металів.

Мануфактурна система – заохочення ввозу грошей в країну шляхом: розвитку виробництва експортних товарів; досягнення переваги експорту над імпортом.

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ МЕРКАНТИЛІЗМУ

Меркантилізм як теорія націлений на вивчення економічних закономірностей, що діють у сфері обігу.

- Етапи розвитку:
- Ранній меркантилізм (теорія грошового балансу), згідно якому гроші вважаються основним багатством, яке необхідно більше заохочувати із-за кордону і менше витратити. **Вільям Страффорд (1554 – 1612), Бернардо Даванзатті (1529 - 1606).**
- Пізній меркантилізм (теорія торгового балансу), згідно якому джерелом багатства нації являється розвиток зовнішньої торгівлі і дотримання активного торгового балансу. **Томас Мен (1571 - 1641) :** держава повинна: прагнути до виготовлення якомога більшої маси власних товарів; знижувати вартість транспортування експортних товарів; здійснювати ряд заходів для підтримки ремісництва; встановлювати мито на імпорт і забезпечити безмитний експорт; заборонити колоніям торгівлю з іншими країнами, крім метрополій; враховувати попит сусідніх держав; не боятись вивозити гроші.

Антуан де Монкретьєн (1575 - 1622) “Трактат політичної економії”.

Робота А. де Монкретьєна дала нову назву економічній науці – “політична економія”. За Монкретьєном, це – вчення про державне господарство і державну політику, яку повинна проводити влада в цілях

КЛАСИЧНА ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ. РАННЯ КЛАСИЧНА ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ.

Особливості економічних поглядів.

Предметом дослідження виступають закономірності зростання доходності у сфері виробництва. Метод дослідження представляє собою поєднання емпіризму з зачатками теоретичного аналізу (абстракція, кількісний аналіз у В.Петті, дедукція у Ф.Кене).

Вільям Петті (1623-1687). Здійснює перехід від спостереження і опису форми прояву економічного процесу до аналізу його сутності, тим самим застосовує абстрактний метод дослідження. Використовує кількісний аналіз економічних явищ. Предметом дослідження політичної економії вважає закони зростання багатства у сфері матеріального виробництва. “Купці не постачають ніякого продукту, а виконують лише роль вен і артерій, що розподіляють кров та споживні соки державного тіла, а саме, продукцію сільського господарства і промисловості”.

П'єр Лепезан де Буагільбер (1646-1714). Предметом дослідження виступають проблеми зростання багатства і роль у цьому процесі держави. Вартість визначає як витрачену працю на виробництво товару і називає її "істинною, справедливою ціною". Одиницею виміру вартості вважає робочий час. Вартість встановлюється під впливом стихійних сил ринку.

ШКОЛА ФІЗИОКРАТІВ

Це об'єднання вчених, що вважають джерелом багатства сільськогосподарське виробництво і вивчають фактори зростання доходності у даній сфері (назва походить від грецьких “фізис” – природа, “кратос”- влада). **Франсуа Кене (1694-1774)**. Лейб-медик Людовіка XV

Методологія. Предметом політичної економії виступають фізичні та моральні закони зростання багатства. В якості метода застосовується принцип перенесення закономірностей розвитку природи на економічну дійсність, а також елементи дедукції.

Теорія вартості. Вартість визначається як сума витрат виробництва.

Доходи. Розрізняє заробітну плату та чистий продукт, єдиною формою якого є рента. Заробітна плата – фізичний прожитковий мінімум.

- Чистий продукт – залишок багатства після відрахування витрат на його виробництво. Створюється лише у сільському господарстві.

Теорія капіталу. Фактично виділяє основний та обіговий капітал, називаючи, проте, їх, відповідно, першопочатковими та щорічними авансами. Першопочаткові аванси – витрати на декілька років у сільському господарстві на будівлі, худобу та сільськогосподарські машини. Щорічні аванси – витрати, що здійснюються щорічно на

ЗРІЛА КЛАСИЧНА ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ

Історичні умови. Швидкі темпи розвитку промисловості, сільського господарства, торгівлі. Поглиблення суспільного поділу праці, розширення товарно-грошових відносин. Промисловий переворот першої половини ХІХ ст. приводить до заміни мануфактурного виробництва фабричною індустрією. Формування класової структури суспільства – буржуазія, пролетаріат, селянство, землевласники. Загострення соціально-економічних і політичних суперечностей.

Особливості економічних поглядів. Предметом дослідження виступає:

- у А.Сміта – закони зростання багатства нації; у Д.Рікардо – закони розподілу багатства. Методами дослідження виступають теоретичний аналіз та емпіризм.

А д а м С м і т (1723 – 1790). Професор Единбургського університету. **“Дослідження про природу та причини багатства народів”.** Визначає вартість як такі витрати праці на виробництво товару, що в середньому необхідні для даного стану виробництва. Вважає, що складна і кваліфікована праця створює в одиницю часу більшу вартість, ніж проста і некваліфікована. Розрізняє природню ціну товару, під якою розуміє грошовий вираз вартості, та ринкову, яка може значно відхилитися від природньої, проте все ж таки тяжіє до неї. Визначає вартість як суму

ЗРІЛА КЛАСИЧНА ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ

А д а м С м і т (1723 – 1790). Визначає вартість як суму доходів: «...заробітна плата, прибуток, рента є трьома першоджерелами доходу, рівно як і всякої мінової вартості».

Теорія соціально-економічного устрою суспільства.

Кожна людина намагається, перш за все, реалізувати свій егоїстичний інтерес – прагнення до покращення свого матеріального становища і в процесі своєї діяльності вона не думає про суспільну корисність. Але, так чи інакше, людина “невидимою рукою” направляється до цілі, яка не входила в її наміри – створює корисність для всього суспільства. Під “невидимою рукою” А.Сміт розуміє стихійну дію економічних законів, які ми сьогодні називаємо законами попиту, пропонування та конкуренції. Умови, за яких найбільш ефективно діє принцип “невидимої руки”, А. Сміт називає “природнім порядком” (повна економічна свобода), а державі відводить роль забезпечення безпеки та правопорядку. “Для того, щоб підійняти державу з самого низького ступеню варварства до найвищого ступеня добробуту потрібні лише мир, легкі податки і терпимість в управлінні – все інше зробить природній рух речей”.

ЗРІЛА КЛАСИЧНА ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ

Д а в і д Р і к а р д о (1772 – 1823) . Біржовик, одна з найбільш крупних фігур Лондонського фінансового світу, з 1819 року – член Британського парламенту. **“Започаткування політичної економії та оподаткування”**

Методологія.

Предметом політичної економії вважає «закони, які управляють розподілом»

Відхиляє емпіричну сторону (екзотеричний метод) методології А. Сміта і зосереджується на вивченні внутрішніх, сутнісних характеристик економічних явищ. Започатковує застосування методу сходження від абстрактного до конкретного.

Теорія відносних переваг у зовнішній торгівлі.

Теорію абсолютних переваг А.Сміта вважає одиничним випадком. Доводить, що торгівля між двома країнами вигідна і тоді, коли одна з них виробляє товари при більш високих витратах, ніж інша. Вигідність торгівлі можлива при умові, коли різниця між відносними витратами в першій країні більша, ніж в другій.

ПІЗНЯ КЛАСИЧНА ПОЛІТЕКОНОМІЯ

Особливості економічних поглядів.

В економічній теорії формуються три напрямки:

- Реформізм (Ж. Сімонді, П. Прудон), який зосереджує увагу на вивченні суперечностей суспільства і пошуках шляхів та методів реформування капіталізму.
- Прагматизм (Т.Мальтус, Ж.Б.Сей, Дж.Міль), який продовжує традицію дослідження способів збагачення економічних суб'єктів на основі аналізу конкретних економічних механізмів.
- Апологетизм (Н.Сеніор, Ф.Бастіа, Г.Кері), який змальовує існуюче суспільство як гармонічний розвиток економічних інтересів суб'єктів господарювання.

Методологічною базою досліджень виступають суб'єктивізм, зачатки граничного і факторного аналізу.

МАРКСИСТСЬКИЙ НАПРЯМОК ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Історичні умови:

- Функціонування на власній основі фабрично-заводської індустрії, економічний прогрес суспільства.
- Загострення соціально-економічних суперечностей - масове розорення дрібних товаровиробників, зростання експлуатації пролетаріату, періодичні кризи надвиробництва, масове безробіття.
- Остаточне оформлення класової структури суспільства і загострення політичних суперечностей, бурхливе зростання революційних виступів пролетаріату.

Карл Маркс (1818 - 1883). Німецький юрист, активний учасник революційного руху. **Фрідріх Енгельс (1820 - 1895)** Фабрикант, активний учасник революційного руху.

Методологія. К.Маркс використовує розроблену ним же методологію матеріалістичної діалектики і відкриває той факт, що в основі суспільного життя лежить матеріальне виробництво. Доводить, що суспільство розвивається внаслідок своїх внутрішніх суперечностей, основним з яких є конфлікт між продуктивними силами та виробничими відносинами.

Теорія вартості. Вартість - це уречевлена суспільно-необхідна праця. Вимірюється витратами суспільно-необхідного робочого часу.

НЕОКЛАСИЧНА ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

Історичні умови:

- Домінування ринків досконалої конкуренції та ринкових форм зв'язку між самостійними економічними суб'єктами.
- Погіршення економічної ситуації на початку 70-х років ХХ століття внаслідок надмірного втручання держави в ринкові процеси.

Особливості економічних поглядів:

- Ідеалізація вільноконкурентного ринкового механізму. Визначення його виключної ролі у вирішенні всіх економічних проблем.
- Деідеологізація економічної науки і пошук загальних, вірних для будь-якого суспільства законів і закономірностей.
- Акцент на дослідженні проблематики пропонування і процесів на мікрорівні економіки.
- Визнання предметом економічної науки проблем раціонального використання обмежених ресурсів у виробництві благ для задоволення людських потреб.

Застосування методів:

- а) граничного аналізу;
- б) рівноважного підходу до аналізу економічних явищ;
- в) суб'єктивізму;
- г) позитивізму;
- д) молепювання.

НЕОКЛАСИЧНА ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

Австрійська школа. Професура Віденьського університету. **Карл Менгер (1840 - 1921) , Фрідріх Візер (1851 - 1926), Ойген Бем - Баверк (1851 - 1919).**

Австрійська школа виникає в 70-ті роки XIX століття і отримує назву - «маржиналізм» (від англ. «marginal» - граничний). Основні положення маржиналізму настільки відрізняються від уявлень класицизму, що ця теорія була визнана переворотом в науці, який отримав надалі назву «маржиналістської революції». Австрійська школа сформувала кардиналістський варіант теорії граничної корисності.

Теорія цінності. Цінність товару формується суб'єктивним відношенням до нього людини і визначається граничною корисністю, тобто корисністю останньої одиниці блага, яка задовольняє найменш нагальну людську потребу.

Теорія граничної корисності. Гранична корисність має тенденцію до зниження по мірі того, як потреба у данному товарі насичується.

Теорія ціни. Ціна блага формується в результаті конкуренції виробника і споживача як рівнодіюча їх суб'єктивних оцінок корисності.

Теорія альтернативних витрат. Витрати виробництва продукту залежать від альтернативних можливостей, якими доводиться жертвувати заради виробництва.

НЕОКЛАСИЧНА ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

Кембріджська школа. Теорія Кембріджської школи стала систематизацією та узагальненням ідей пізньої класики і австрійської школи. Започатковує неокласичний напрямок сучасної економічної думки.

Альфред Маршалл (1842-1924). Професор Кембріджського університету. «**Принципи економіки**». Пропонує компромісний варіант визначення ціни - витратами виробництва і граничною корисністю. Ціна, яку згоден заплатити споживач, визначається граничною корисністю. Ціна, яку призначає виробник, залежить від витрат виробництва. Поєднує ці дві ціни - ціна рівноваги, під якою розуміється максимальна ціна споживача і одночасно мінімальна ціна виробника.

Вводить до наукового обігу терміни: а) **Квазірента** - прибуток, який одержується за рахунок використання особливого або унікального неприродного (штучного) блага. б) **Рента споживача** - прибуток, який одержує споживач внаслідок того, що купує товари по ринковій ціні, а не по цінам попиту.

Розглядає механізм динаміки витрат виробництва в залежності від змін масштабів випуску продукції і виводить закони: а) постійної віддачі; б) зростаючої віддачі; в) падаючої віддачі.

Вводять поняття короткого і довгого періоду при урахуванні часових

Сучасна неокласична теорія. Неолібералізм

В 30-ті роки ХХ століття в економічній науці на основі ідей неокласики, молодшої історичної школи і ліберальних ідей класичної політекономії народжується неолібералізм. В основі неоліберальних концепцій лежать наступні принципи : предметом дослідження здебільшого виступають не кількісні, а якісні, інституціональні проблеми. Застосовується макроекономічний підхід до аналізу економічної дійсності. Проголошується ідея індивідуальної свободи на основі приватної власності і активний вплив державного регулювання на інституціональні основи прибутку і конкуренції.

Фрайбургська школа. Вальтер Ойкен (1891 - 1950)

Вважає, що економічна система повинна мати господарський порядок, під яким розуміє:

- а) свободу конкуренції, яка забезпечує ефективність ринкової системи;
- б) вільні ціни як регулюючий інструмент в умовах конкуренції - сигнал рівня обмеженості ресурсів і важель перерозподілу між галузями виробництва;
- в) «державні проблеми» - стабільність грошей, вільний доступ до ринків, гарантія приватної власності, сталість і послідовність економічної

Неолібералізм

Школа монетаризму. Мілтон Фрідмен (народився в 1912 р.)

Професор Чикагського університету. Лауреат Нобелівської премії 1976 року

Монетарна концепція державного регулювання.

М.Фрідмен в співавторстві з А.Шварц проаналізував 20 економічних циклів у розвитку США і помітив, що зміни в грошовій масі на декілька місяців передують змінам ВВП на всіх стадіях економічного циклу. Отже, головною і ви-рішальною причиною всіх змін в економіці є гроші. Виходячи з того, що гроші формують рівень цін в економіці, а значить , і номінальний ВВП, довів, що у рівнянні кількісної теорії грошей ($M \cdot V = P \cdot Y$) швидкість обігу грошей (V) стабільна і залежить від звичок людей у використанні грошових активів і структури грошового ринку. Таким чином, при зростанні грошової маси в економіці повинні зростати сукупні витрати ($p \cdot y$). Далі було доведено, що Y також стабільний, оскільки ВВП залежить від виробничих можливостей і зайнятості з урахуванням природнього рівня безробіття.

Введення категорії природній рівень безробіття, під яким розуміється відсутність циклічного безробіття, задає стабільність параметрам зайнятості . Отже, збільшення грошової маси (M), не впливаючи на ВВП, збільшує лише загальний рівень цін в економіці. Таким чином,

КЕЙНСІАНСТВО ТА ЙОГО ЕВОЛЮЦІЯ

Історичні умови.

1. Ускладнення структури виробництва і ринку.
2. Функціонування недосконалих форм конкурентної боротьби і втрата ринковим механізмом автоматичного саморегулювання.
3. Світова криза надвиробництва і затяжний характер депресії 1929 - 1933 рр.
4. Масове безробіття.

Особливості економічних поглядів.

1. Застосовується макроекономічний підхід до аналізу економічної дійсності.
2. Підлягають корінному перегляду основні постулати неокласицизму : віра в ефективність ринкового механізму саморегулювання.
3. Доводиться необхідність державного втручання в економіку, розробляються його форми та інструменти

Джон Мейнард Кейнс (1883-1946). Професор політекономії Кембріджського університету , політичний діяч. **“Загальна теорія зайнятості , відсотку та грошей.”**

КЕЙНСІАНСТВО ТА ЙОГО ЕВОЛЮЦІЯ

Методологія. Відмовився від тези неокласиків про існування роздільних ринків і ввів до аналізу наявність єдиного ринку, в якому пов'язані між собою такі складові, як ринки грошей, товарів і ресурсів.

Розглядає загальні взаємозв'язки між економічними явищами, сукупні, агреговані показники і започатковує макроекономічний аналіз.

Доводить, що не пропонування створює свій власний попит, а навпаки, сукупний попит формує в кожний даний момент певну величину сукупного пропонування.

Загальна економічна рівновага може встановлюватись при неповній зайнятості. На відміну від неокласиків, Дж. Кейнс довів, що не існує гнучкого цінового механізму встановлення рівноваги: підприємці, що зіткнулися з падінням попиту на свою продукцію, в умовах монополізму не знижують ціни, а скорочують обсяги виробництва і звільнюють робітників. Саме за рахунок виштовхування в ряди безробітних якоїсь частини робітників в економічній системі встановлюється рівновага. Держава за держбюджетні кошти вводить в дію нові виробничі потужності і, тим самим, збільшує зайнятість, а значить і рівень доходів. Частина доходів робітники витратять на споживчі товари, чим спровокують зростання попиту, цін і розширення виробництва; а

СОЦІАЛЬНО-ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ НАПРЯМОК ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Напрямок економічної думки, який не зупиняється на дослідженні чисто економічних відносин, а вводить до аналізу цілий комплекс умов і факторів, що впливають на економічне життя. Розглядається роль таких суспільних інститутів, як форми господарської організації, норми поведінки соціальних груп, юридичні закони, стереотипи мислення і масової суспільної свідомості, звичаї та традиції.

Особливості економічних поглядів:

- Незадоволеність “нежиттєздатністю” висновків класичної і неокласичної теорії, в особливості, статичним характером ортодоксальної теорії цін.
- Прагнення до створення інтегральної економічної теорії, що поєднує економіку, психологію, юриспруденцію, антропологію. Міждисциплінарний підхід до вивчення економічних явищ.
- Відмова від емпіризму в економічній науці. Потяг до детальних кількісних досліджень.
- Предметом вивчення являється роль суспільних інститутів в економічному житті суспільств, а також мегатенденції розвитку людства.
- Методи дослідження: -історико-генетичний; -психологічний; -описово-

СОЦІАЛЬНО-ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ НАПРЯМОК ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Основні течії:

1. Ранній: - соціально-психологічний (Т. Веблен);
- соціально-правовий (Д. Коммонс);
- кон'юнктурно-статистичний (У. Мітчел);
2. Повоєнний: - трансформаційний (Г. Мінз, А. Берлі, Дж. М. Кларк, С. Кузнець);
- інституційно-соціологічний (Ф. Перу);
3. Сучасний: - технологічний детермінізм (У. Ростоу, Дж. К. Гелбрейт, Р. Хейлбронер, О. Тоффлер, Д. Белл).

Торстейн Веблен (1857 - 1929). Американський філософ, економіст, психолог і антрополог. Предметом економічної науки вважає “інституції” – інстинкти людини, які проявляються в економічному житті під впливом суспільної психології (інстинкти самозбереження, суперництва і інше). Панівне положення корпорацій здійснює різнобічний суспільний і психологічний вплив на споживача (зростання цін, реклама, “показне споживання”, і т. п.), примушуючи його приймати рішення, вигідні крупним монопольним угрупованням, що приводить до зниження ефективності використання у виробництві ресурсного потенціалу країни.

СОЦІАЛЬНО-ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ НАПРЯМОК ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Технологічний детермінізм. Загальна характеристика теорій технологічного детермінізму.

- Науково-технічна революція вважається головним фактором еволюційного оновлення суспільства. Наука і техніка – автономні сили, що визначають характер економічного і соціального розвитку.
- Економічне зростання ототожнюється з економічним прогресом, а останній – з суспільним прогресом в цілому.
- Джерелом економічного прогресу є крупні корпорації, а носієм нової системи цінностей – “техноструктура”.
- Якісний аналіз щодо характеристики економічних систем не застосовується.
- З позиції технократизму розглядаються економічні кризи, безробіття, заробітна плата і зрушення у соціальній структурі суспільства.

Д. Белл Соціолог. “Кінець ідеології” (1960); “Перехід до постіндустріального суспільства” (1973). Доводить, що під впливом науково-технічної революції відбувається автоматичне порушення капіталістичних устоїв і становлення нового соціально-економічного типу суспільства – постіндустріального суспільства. **О.Тоффлер**. Соціолог. “Шок майбутнього” (1970); Третя хвиля” (1981).

Тема 2. Сучасна економіка: зміст і основні проблеми

Суспільне виробництво – це сукупна організована діяльність людей із перетворення речовин і сил природи з метою створення матеріальних і нематеріальних благ, необхідних для їх існування та розвитку.

Основні риси виробництва:

- завжди є суспільним;
- має безперервний характер розвитку, постійно повторюється – відтворюється;
- у процесі виробництва виникають економічні відносини між людьми;
- є важливою складовою тієї чи іншої соціально-економічної системи.

Прихильники **неокласичної течії** аналізують виробництво лише як функціональну взаємодію ресурсів. Із усієї різноманітності ресурсів (матеріальних, особистих, відновлюваних, вичерпних тощо) у теорії трьох факторів досліджується лише частина (**економічні ресурси**), якій властиві обмеженість і рідкість: **праця** (свідома доцільна діяльність людини, яка спрямована на створення тих чи інших благ з метою задоволення потреб); **капітал** (фізичні, реальні інвестиційні ресурси виробництва окрім землі, які використовуються у виробництві товарів та послуг і доставці їх кінцевому споживачу, наприклад, машини, будівлі, інструменти); **земля**; **підприємницькі здібності** (здатність людини до

Суспільне виробництво

Виробництво як процес впливу людини на речовину природи з метою створення матеріальних благ або послуг, необхідних для існування й розвитку суспільства, здійснюється в межах **способу виробництва**. Останній має як взаємопов'язані сторони **продуктивні сили й виробничі відносини**.

Продуктивні сили – це система суб'єктивних і об'єктивних факторів виробництва, спрямована на перетворення речовини й сил природи для задоволення людських потреб. Основними формами продуктивних сил є:

природні (бувають суб'єктивними – природа людини, об'єктивними – ґрунти, річки, ліси);

суспільні (виникають у ході промислової революції: проста кооперація, мануфактура, фабрика);

загальні (створюються в ході НТР – загальна праця).

За критерієм розмежування зв'язків “природа – виробництво – суспільство” **виробничі відносини** включають: **організаційно-економічні (техніко-економічні) відносини**, що відображають взаємодію людини з природою (відносини “людина - природа”) та **соціально-економічні відносини**, що виникають унаслідок взаємодії

Суспільне виробництво

Суспільне виробництво поділяють на 2 великих сфери: **матеріальне і нематеріальне.**

Матеріальне виробництво – сукупність галузей і сфер, що виробляють матеріально-речові блага й надають матеріальні послуги (промисловість, сільське господарство, будівництво, комунальне господарство і побутове обслуговування, які надають матеріальні послуги, транспорт, торгівля в частині обслуговування процесу виробництва).

Нематеріальне виробництво – сукупність галузей і сфер, що виробляють нематеріальні блага та нематеріальні послуги, які задовольняють духовні та соціальні потреби людей (охорона здоров'я, освіта, культура, мистецтво, спорт, духовне виробництво). Продукт сфери нематеріального виробництва набуває форми **“товару-послуги”**:

- сутність послуги, як правило, не в матеріально-речовій формі, а в корисному ефекті певної трудової діяльності;
- процес виробництва послуги збігається з моментом її споживання в часі й просторі);
- послуга, як правило, не може накопичуватись і транспортуватися.

Суспільне виробництво

Стадіями суспільного виробництва є:

власне виробництво (процес створення суспільного продукту);

розподіл (унаслідок якого кожен учасник виробництва отримує свою частку у виробленому продукті в натуральному або грошовому вимірі);

обмін (у процесі якого отримана під час розподілу частка обмінюється на засоби існування для задоволення потреб);

споживання (де вироблений продукт завершує свій рух, відбувається його кінцеве споживання, й тим самим дається поштовх до нового виробничого циклу).

Формами організації суспільного виробництва є: натуральне і товарне господарство.

Натуральне господарство – тип організації виробництва, при якому люди виробляють продукти для задоволення своїх власних потреб.

Товарне виробництво - тип організації суспільного виробництва, за якого економічні відносини між людьми виявляються через ринок, купівлю/продаж продуктів їх праці.

Головні економічні проблеми

Головні економічні проблеми пов'язані з дилемою “безмежність потреб – обмеженість ресурсів”, яка притаманна всім ланкам суспільного виробництва.

Сутність **потреб** багатогранна: як економічна категорія вона виражає відносини між людьми й умовами їх життєдіяльності; як психологічна – це прояв необхідності в певних речах, невдоволення необхідністю і бажання володіння ними тощо.

Потреби, як об'єктивні умови існування людини, є базовою категорією відтворення й класифікуються таким чином: **біологічні** (задовольняються навколишнім середовищем, як воно склалося в процесі природної еволюції); **економічні** (задовольняються продуктами людської праці, тобто олюдненою природою, уречевленим буттям); **соціальні** (задовольняються діяльністю інших людей у процесі спілкування тощо).

Потреби задовольняються шляхом споживання благ. Прояв дії **закону рідкості** (об'єктивна обмеженість масштабу суспільного виробництва через обмеженість в економічних ресурсах) вимагає пошуку ефективного напрямку розподілу ресурсів і вирішення **головних економічних проблем**: що, як, для кого виробляти?

Головні економічні проблеми

1. **Що виробляти** (які товари, в якій кількості)?
2. **Як виробляти** (за допомогою яких ресурсів і технологій)? Оцінкою є **ефективність за Парето** (рівень організації економіки, за якого суспільство отримує максимум корисності з наявних ресурсів і технологій, і вже неможливо збільшити частку одних в отриманому результаті, не зменшивши частку інших);

3. **Для кого виробляти** (хто має споживати вироблене й отримувати від нього користь)? Питання торкається економічних інтересів усіх прошарків населення й розглядається в термінах ефективності та справедливості.

Ефективність у розподілі – ситуація, за якої неможливо шляхом перерозподілу існуючої кількості благ задовольнити бажання однієї людини повніше, не наносячи шкоди задоволенню бажань іншої людини. **Справедливість у розподілі** пояснюють дискусії про рівність можливостей і рівність доходів.

Ефективне вирішення наведених питань орієнтує на досягнення в економіці **повної зайнятості** (повне залучення у виробництво придатних економічних ресурсів) й **повного обсягу виробництва** (усі придатні для виробництва ресурси використовуються абсолютно ефективно за цільовим призначенням).

Поняття економічного зростання

Розв'язання головних економічних проблем впливає на **економічний прогрес** (кінцевою метою якого є людина, а критерієм – багатство й розмаїтість її здібностей і потреб). Цей складний процес характеризується поняттями “економічний розвиток” та “економічне зростання”.

Економічний розвиток — це закономірні, спрямовані та невідворотні зміни технологічного способу виробництва (загальним критерієм є рівень продуктивних сил, який розгортається в систему взаємопов'язаних критеріїв – технічна побудова виробництва, ступінь поділу й кооперації праці, економія часу, величина додаткового продукту тощо).

Складовою економічного розвитку є **економічне зростання** (як процес кількісних і якісних зрушень окремих елементів певного технологічного способу виробництва). Останнє означає регулярне, стійке розширення масштабів діяльності певної економічної системи, яке виявляється в збільшенні розмірів застосованої праці й виробленого продукту (товарів і послуг). Немає зростання взагалі. Реально існують його конкретні види, виділення яких можливе за різними класифікаційними ознаками. Наприклад, за темпами зростання головних економічних показників (ВВП, ВВП на душу населення, ВНП,

Джерелом економічного розвитку, як і розвитку будь-якого явища,

є суперечності суперечностей, які стають джерелом руху, джерелом самоорганізації. Однією з головних є суперечність між виробництвом і споживанням. Останнє обумовлюється потребами, які відповідно до закону зростання потреб постійно збільшуються. Водночас можливості виробництва на кожний даний момент є обмеженими. Система намагається вирішити цю суперечність, розвиваючи виробництво. Це призводить до нового рівня економічного розвитку і певної моментної рівноваги між потребами і виробництвом (і так безкінечно).

Розвиток суспільного виробництва не є рівномірним, певні коливання в економічному розвитку є об'єктивною закономірністю. **Ці коливання визначають як циклічність, а цикли характеризують як часовий інтервал від початку однієї кризи до наступної.**

Економічні цикли мають певні фази: спад, депресія (дно), поживлення, піднесення.

Поширеною є класифікація циклів **за тривалістю на короткі (2 – 4 роки, пов'язані із проблемами у відтворенні оборотного капіталу), середні (7 – 12 років, коливання цін і процентних ставок), довгі (цикли М. Кондратьєва, 50 – 60 років, революційні зміни у техніці й технології).**

ТЕМА 3. ВЛАСНІСТЬ В ЕКОНОМІЧНІЙ СИСТЕМІ СУСПІЛЬСТВА

Власність є багатограним поняттям, яке виявляється як історична, економічна, юридична, політична, психологічна та інші категорії.

Власність – це ядро системи виробничих відносин, серцевина кожного суспільного способу виробництва, чим визначається її місце в системі виробничих відносин. З цієї позиції **власність – це сукупність виробничих відносин, обумовлених відношенням людей до засобів виробництва і виробленого продукту.** Особливості власності як економічної категорії:

- неодмінний атрибут людського суспільства (для того, щоб спожити, обміняти необхідно привласнити потрібне благо);
- має суспільний характер і поза суспільством не існує (людина поза суспільством є елементом природи, тому, споживання буде мати місце, але немає привласнення);
- є базовою категорією, бо визначає відношення людини до речей, формує певний стереотип поведінки як господарюючого суб'єкта і як споживача;
- є основою, яка визначає характер і особливості сукупності виробничих відносин (наприклад, визначає особливості розподілу виробленого продукту за різних умов суспільно-економічних формацій);
- визначає положення класів, верств населення в суспільстві та їх

Структурними елементами власності є:

- суб'єкти привласнення (індивіди, колективи, суспільство, держава, декілька держав) можна розглядати за поділом на юридичних і фізичних осіб, вітчизняні та іноземні, спільні й змішані структури та ін.;
- об'єкти привласнення (життєві блага, навколишній світ, робоча сила) включають: нерухоме майно (виробничі й невиробничі приміщення, транспортні спорудження, різні об'єкти інфраструктури та ін.), рухоме майно (майно, що припускає його вільне переміщення: машини, устаткування, інструменти, меблі, цінні папери тощо), інтелектуальні об'єкти (знання, відкриття, інформація, винаходи та ін.);
- характер поєднання особистого й речового факторів виробництва визначає **тип власності** (зумовлює найбільш узагальнені принципи її функціонування, сутність характеру поєднання робітника із засобами виробництва). На основі поєднання економічних інтересів виділяють типи: **приватний** (домінують приватні інтереси), **колективний** (домінують колективні інтереси);
- спосіб поєднання особистого й речового факторів виробництва обумовлює **форми власності** (стійка система економічних відносин і господарських зв'язків, що визначає відповідний спосіб та механізм поєднання робітників із засобами виробництва). Виділяють форми: **приватну** (сімейну), **колективну** (акціонерну, пайову), **державну**

Структурні елементи власності

- процес **привласнення** результатів економічної діяльності виявляється як: **безпосереднє привласнення** (економічний процес, спосіб перетворення предметів, явищ природи і суспільства, їх корисних властивостей на реальні умови життєдіяльності економічних суб'єктів), що відбувається: у процесі праці (виробництво матеріальних благ) і як суспільна форма процесу виробництва; **відчуження** (процес перетворення діяльності та здібностей людей на самотійну силу, уречевлення результатів функціонуючої індивідуальності та суспільної праці з перетворення власності суб'єктів на об'єкти економічних відносин). Види відносин **привласнення**: **користування** (вилучення корисних властивостей із об'єкту власності), **володіння** (наявність прав присвоєння суб'єктом господарювання об'єкту власності); **розпорядження** (відображає прерогативи власника на використання об'єкту привласнення).

Типи, види і форми власності

Під типом власності розуміється особливий етап у її розвитку, обумовлений існуванням певної соціально-економічної системи. Наприклад, за формаційним критерієм виділяють типи власності: **первіснообщинний, рабовласницький** (азіатський, античний), **феодальний, капіталістичний, соціалістичний**. Як їх узагальнення, у ході історичного розвитку, виділилося два головних типи власності – **колективний та приватний**.

Приватний характеризує такий тип привласнення (суспільну форму виробництва), за якого інтереси індивіда, соціальної або іншої групи домінують над інтересами цілого (суспільства як єдності різноманітних частин). **Колективному** властивий такий тип привласнення, за якого інтереси індивідів реалізуються через їх оптимізацію на основі взаємного узгодження. Тобто домінує суспільний інтерес, який не існує поза інтересами спільнот даного суспільства, а також індивідів.

Типам власності відповідають різні **форми власності**. У формі власності вбачають специфічний характер приналежності матеріальних факторів і результатів суспільного виробництва його головним суб'єктам.

Форми власності

Приватна форма власності – така форма відносин між людьми з приводу привласнення матеріальних благ, яка характеризується виключним і повним правом привласнення певних матеріальних благ з боку окремої особи або родини.

Колективна форма власності – такі відносини між колективом та іншими громадянами суспільства, в яких колектив фіксує своє виключне право володіння певними матеріальними благами.

Державна форма власності - сукупність відносин, в які вступає все населення країни з приводу привласнення певної частини матеріальних благ. Уособлює держава, яка виступає в процесі реалізації цієї форми від імені всіх її суб'єктів.

ТЕМА 4. РИНКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ

Натуральне господарство - виробництво продуктів праці, призначених для задоволення потреб споживачів - виникає на базі природних продуктивних сил.

Воно характеризується замкнутістю економічних процесів у межах окремого господарства, жорстким закріпленням робочої сили за окремим господарством і позбавленням її маневру, універсальністю праці, прямими зв'язками між виробником і споживачем. Перевагою є надзвичайна стійкість до впливу зовнішніх факторів. Відтворення натурального господарства охоплює стадії **виробництва, розподілу, споживання**.

Товарне виробництво - тип організації суспільного виробництва, за якого економічні відносини між людьми виявляються через ринок, купівлю/продаж продуктів їх праці. Виникає на основі суспільного поділу праці (розділення виробництва на самостійні види трудової діяльності, між якими завдяки обміну встановлюється економічний зв'язок, що набуває регулярного характеру), економічної відокремленості товаровиробників (таке їх становище, за якого вони можуть відносно вільно розпоряджатися виробленою продукцією, відчужувати її, володіти нею та використовувати за власним наміром, тобто бути власником).

Залежно від **ступеня розвитку** поділяють на: **просте** товарне виробництво, **розвинене** товарне виробництво .

Особливостями **простого товарного виробництва** є: ціль (продукти виробляються для задоволення потреб дрібних товаровиробників через обмін між ними на ринку); модель обміну «Т-Г-Т'» (де Т-товар, Г – гроші, Т' –товар, на який обміняли гроші); трудова приватна власність – основа поєднання товаровиробників із засобами виробництва; дрібне одиничне виробництво.

Відмітністю **розвиненого товарного виробництва** є: мета (створення додаткової вартості, яку привласнює власник засобів виробництва); поєднання робітників із засобами виробництва на основі приватної власності з наймом; середньо-, великомасштабне виробництво; виробництво додаткової вартості (прибутку); модель обміну «Г-Т-Г'» (де Г – гроші, Т –товар, Г' – початкові гроші й додана вартість).

Основними загальними характеристиками товарного виробництва є: суспільний розподіл праці; економічна відокремленість виробників; еквівалентність відносин; ринковий зв'язок між виробниками і споживачами; визнання суспільного характеру праці через ринок; здійснення економічних процесів у товарно-грошових формах шляхом купівлі-продажу; виробництво

Основним законом товарного виробництва є **закон вартості** - виробництво й обмін товарів здійснюються на основі їх вартості, величина якої вимірюється суспільно-необхідними витратами праці.

Основною категорією товарного виробництва є **товар - продукт праці, призначений для обміну**.

Марксистська теорія виділяє такі властивості товару: **споживча вартість** (здатність товару задовольняти потреби людей) і **вартість** (здатність товару обмінюватися на інший товар) – суспільна праця, що втілена, уречевлена в товарі.

За неокласичною теорією результатом виробництва є **благо**, якому властиві цінність і корисність. Цінність визначається відносною рідкістю блага й граничною його корисністю. Корисність залежить від наявного запасу благ та ступеня насиченості ним і характеризується показниками загальної корисності (корисність від споживання всієї кількості благ) й граничної корисності (приріст корисності від споживання кожної додаткової одиниці блага або корисність останньої частини блага). Приклад Бем-Баверка яскраво ілюструє процес визначення міри корисності.

Динаміка цих показників відображає дію **закону спадної граничної корисності** (характеризує зменшення корисності у міру зростання

Однією з поверхневих форм вартості є **ціна як грошове визначення вартості товару**. У теоріях ціноутворення виділяють:

1) виробничий напрям (формування ціни пов'язані з використанням факторів виробництва взагалі й праці зокрема) охоплює такі теорії: трудової вартості (за У.Петті, А.Смітом, Д.Рікардо, К.Максом ціна – це грошове вираження вартості; вартість товару визначається витратами праці на його створення); витрат виробництва (Ф.Кене визначає витрати як основу мінової вартості й ціни); трьох факторів виробництва (Ж.Б.Сей, Ф.Бастіа характеризують величину вартості товару вартістю трьох основних факторів виробництва – праці, землі, капіталу);

2) ринковий напрям (формування ціни пов'язано зі стадією обміну) утворюють теорії граничної корисності (у К.Менгера, Ф.Візера, У.Джевонса, Л. Вальраса цінність товару – це результат оцінки індивідом споживчих благ залежно від інтенсивності потреб і рідкості благ, корисність останньої одиниці блага, що задовольняє дану потребу); ціноутворення співвідношенням попиту й пропозиції (В.Парето не враховує вартість та виробничі витрати, а досліджує лише їх поверхневі форми); неокласичну теорію (у А.Маршалла ринкова ціна – це результат перетину ціни попиту, що визначається граничною корисністю, й ціни пропозиції, яка обумовлюється граничними витратами виробництва).

Сучасні теорії цін вивчають їх формування під впливом факторів: вартісних, кон'юнктурних, психологічних, конкурентних, регулюючих та ін.

Таким чином, **ціна визначається як сума грошей, що влаштовує продавця і покупця та сплачується останнім першому**.

Суть і функції грошей

В узагальненому вигляді гроші – це загальний еквівалент, тобто товар, що виражає вартість усіх інших товарів.

Суть грошей різні економічні теорії розуміють з відмітних позицій.

За марксистською теорією властивостями грошей (особливого товару, що є загальним еквівалентом при обміні) є товарна природа, загальний еквівалент, форма самостійного буття вартості. Гроші виконують такі **функції**: **міра вартості** (вартість товару виражена в грошах), **засіб обігу** (посередник у процесі обміну товарів, який еволюціонує від злитків, монет до паперових, електронних форм), **засіб нагромадження** (особлива форма суспільного багатства, створення скарбів), **засіб платежу** (продаж товарів у кредит з відстрочкою платежу), **світові гроші** (загальний еквівалент обміну всіх країн світу). Обіг грошей відображає дію **закону грошового обігу** (за К.Марксом):

$$КГ = (СЦ - К + П - В) / О,$$

де КГ – кількість грошей, необхідних для обігу; СЦ – сума цін товарів, що підлягають реалізації; К – сума цін товарів, проданих у кредит; П – сума цін товарів, проданих у кредит раніше й за якими настав час сплати; В – платежі, що взаємно сплачуються; О – середня кількість оборотів грошової одиниці як засобу обігу й платежу.

У неокласичній теорії властивостями грошей визнані купівельна спроможність (кількість товару на грошову одиницю), внутрішня цінність (визначається довірою до Уряду). Серед **функцій** грошей виділяються: **міра цінності, засіб обігу, засіб платежу**. За моделлю Фішера кількість грошей розраховується таким чином:

$$MV=PQ,$$

де M – кількість грошових одиниць; V – швидкість обороту грошей; P – рівень цін товарів; Q – товарна маса.

За монетарною теорією гроші – це все те, що виконує їх функції (останні запозичені з неокласичної теорії). З цих позицій виділяються грошові агрегати, сукупність яких утворює грошову масу. Серед властивостей грошових агрегатів виділяють: **ліквідність** (витрати обміну на товар); **дохідність** (здатність приносити дохід). Монетаристи вважають, що обіг грошових агрегатів формує ринок грошей.

Закон грошового обігу відображає сутність зв'язку між товарною та грошовою масами, що обслуговує їх рух. У разі порушення балансу спостерігається **інфляція** – порушення грошового обігу, що виявляється в переповненні грішми сфери обігу й у знецінюванні грошей (зовнішнім проявом є підвищення цін).

Сутність, функції, структура та інфраструктура ринку

Як економічна категорія **ринок** являє собою систему економічних відносин з приводу купівлі-продажу товарів, сукупність товарного і грошового обігу. Ринок функціонує як механізм узгодження інтересів виробників та споживачів, сукупність відносин у сфері обміну, завдяки яким здійснюється реалізація товарів та підтверджується суспільний характер уречевленої в них праці.

Багатогранність розуміння ринку відображають основні його **риси**:

- самостійність і рівноправність усіх форм власності й господарювання;
- економічна незалежність суб'єктів господарювання, їх економічна свобода та рівність з усіх питань господарювання;
- комерційний характер їх взаємодії;
- конкуренція суб'єктів господарювання;
- ціноутворення на основі взаємодії попиту й пропозиції;
- доступність імовірної інформації.

Сутність ринку виявляється в його **функціях**:

- **регулювання** (забезпечує безперервність виробництва товарів, оскільки на ринку відбувається нескінченний процес їх реалізації);
- **саморегулювання виробництва** (відновлює пропорції між обсягом суспільних потреб у товарах і обсягом їх виробництва);
- **стимулювання** (спонукає виробників до прискорення науково-технічного прогресу, економії часу, виробництва нової продукції з меншими витратами, раціонального використання обмежених ресурсів);
- **диференціювання** (розшарування суб'єктів на тих, що збагачуються і тих, які банкрутують, виробництва – на прибуткові й збиткові);
- **інформування** (надання суб'єктам інформації про асортимент, якість товарів);
- **інтегрування** (робить економіку єдиним цілим, розвиваючи систему горизонтальних і вертикальних зв'язків).

Інфраструктура ринку – система державних, приватних і громадянських інститутів, технічних засобів, що обслуговують інтереси суб'єктів ринкових відносин, забезпечують їх ефективну взаємодію.

Механізм ринкового саморегулювання

Основою ринкового саморегулювання є прояв дії законів вартості, попиту, пропозиції, спадної граничної корисності, рідкості, конкуренції та інших законів переважно через такі категорії: **кон'юнктури** (характеризується визначеними в часі та просторі певними співвідношеннями попиту і пропозиції, що формуються як сукупність товарно-грошових пропозицій під впливом конкретної комбінації діючих факторів), **конкуренції** (суперництво між суб'єктами ринку за найкращі умови виробництва, вигідну позицію на ринку тощо), **ціни** (кількість грошей або інших товарів, які сплачують/отримують за одиницю товару/послуги).

Через попит виявляється дія **закону попиту** (за інших незмінних умов чим вища ціна на товар, тим більшу його кількість покупці схильні придбати і навпаки). **Попит (D)** – це представлена на ринку потреба, що визначається кількістю товарів, які споживачі можуть придбати за існуючими цінами й у межах власних грошових доходів.

Через пропозицію виявляється дія **закону пропозиції** (за інших незмінних умов чим вища ціна на товар, тим більшу його кількість виробники схильні поставити на ринок і навпаки). **Пропозиція (S)** представлена результатами господарської діяльності (виробництва), що набувають товарного вигляду і можуть бути доставлені на ринок у

Визначальними показниками взаємодії попиту й пропозиції є ціни, за якими продавці реалізують, а покупці купують товари чи послуги. Якщо сумарна кількість товару, запропонована продавцями, збігається з кількістю товару, яку споживачі готові придбати, то ринок знаходиться в стані **рівноваги**. Точка перетину кривих попиту й пропозиції (E), у вертикальній проекції, ілюструє **рівноважну ціну** на ринку. У разі надлишку попиту на ринку виникає **дефіцит** товарів, а існуюча ціна нижча за рівноважну. Надлишок пропозиції ризводить до **затоварювання** – ринкової ситуації, коли існуюча ціна перевищує рівноважн

ТЕМА 5. ЕВОЛЮЦІЯ РИНКОВИХ ВІДНОСИН І ЕКОНОМІЧНІ СИСТЕМИ

Альтернативні напрями економічної теорії пропонують різні критерії класифікації економічних систем. Наприклад, марксистська політекономія (за стадіями соціально-економічного розвитку виділено суспільно-економічні формації); німецька історична школа (господарські системи характеризуються основними мотивами економічної діяльності, структурою, субстанцією) і т.д.

Класифікація економічних систем:

1. За стадією розвитку ринкових відносин:

- традиційного типу;
- капіталізму (вільного, монополістичного, державно-монополістичного, сучасної змішаної економіки);
- що централізовано плануються та управляються.

2. За соціально-економічним та техніко-технологічним рівнями розвитку:

- розвинуті;
- ті, що розвиваються;
- перехідні

3. За домінуванням певних технологічних укладів:

- доіндустріальні (аграрні);
- індустріальні;
- постіндустріальні.

4. За структурою господарства:

- аграрно-індустріальні;
- індустріально-аграрні;
- постіндустріально-індустріально-аграрні.

5. За ресурсною ознакою:

- трудомісткі;
- капіталомісткі;
- наукомісткі.

6. За ступенем інтеграції в світову господарську систему:

- закритого типу;
- відкритого типу.

Існують й інші класифікації.

За формами власності й регулювання виділяють економічну систему традиційну, ринкову, тоталітарно-бюрократичну, змішану, перехідну.

Традиційна економіка ґрунтується на домінуванні традицій і звичаїв господарювання. Технічний, науковий, соціальний розвиток таких систем обмежується суперечностями між господарськими звичками та релігійними й культурними цінностями. Традиційна економіка домінувала в суспільствах Стародавнього світу й Середньовіччя, а в сьогоденні властива слаборозвиненим державам.

Ринкова економіка відзначається приватною власністю на ресурси, використанням системи ринків і цін для координації економічної діяльності й управління нею. Ринкова (або капіталістична) система обумовила перехід до економічної мотивації робітників, що отримали особисту свободу, і як наслідок – зростання продуктивності суспільної праці та подальший бурхливий науково-технічний прогрес. Держава не втручається в діяльність

Основою економічної взаємодії в ринковій системі стає **конкуренція** як основна форма боротьби підприємців та споживачів за найбільш вигідні умови виробництва, купівлі та продажу товарів і послуг.

Історично першою виникає **досконала конкуренція (вільний ринок)**, що характеризується:

- великою кількістю продавців (збільшення/зменшення продажу одним з них не позначається на ринковій ситуації);
- стандартизованою продукцією (покупець не відрізняє товар одного продавця від іншого і йому байдуже, у кого купувати);
- неможливістю окремого продавця впливати на ринкову ціну (підвищення ціни окремого продавця загрожує втратою покупців, а зниження – суперечить принципу раціональної поведінки);
- вільним входом або виходом з галузі (не існує ніяких законодавчих, технічних та інших перешкод появи чи зникненню виробників);
- відсутністю нецінової конкуренції (її основа – диференціація товару, а оскільки товари стандартизовані, то основа не створюється);
- перетворенням в основний механізм взаємодії ринкових суб'єктів (через попит та пропозицію забезпечується балансування між суспільними потребами та виробництвом).

Вільна конкуренція охоплює період від зародження капіталізму (XIV ст.) до кінця XIX ст.

Наступний етап у розвитку ринкових відносин отримав назву **монополістичний капіталізм** (виникнення великих монопольних підприємств та погодження стратегічних дій дрібніших виробників, що трансформувало досконалу **конкуренцію у недосконалу**).

Основними **відзнаками** останньої стають:

- обмеження конкуренції (її позитивних функцій, здатності щодо переміщення капіталу між галузями виробництва);
- можливість монопольних підприємств впливати на ринкові ціни, через маніпулювання обсягами виробництва, та отримувати надвисокі прибутки. Серед соціально-економічних **наслідків недосконалої конкуренції** виділяють:
- недовикористання факторів виробництва;
- неоптимальність структури виробництва продукції;
- відхилення ціни від вартості виробництва;
- зростаюче підпорядкування різних гілок влади інтересам монополій і власників крупного капіталу та ін.

Тоталітарно-бюрократична економіка обумовлена державною власністю на більшість підприємств. Їх діяльність основана на державних директивах (усі рішення про виробництво, розподіл, обмін і споживання матеріальних благ і послуг у суспільстві приймаються державою).

У колишньому СРСР тоталітарно-бюрократична система характеризувалася суперечливим взаємозв'язком двох починань: по-перше, “договірним устанавленням плану” – неформальними торгами між міністерствами й адміністраціями підприємств з приводу рівня напруженості планових завдань, цін на продукцію, обсягу ресурсів, що виділяються; по-друге, – бюрократичним адмініструванням “зверху” – встановленням економічно необґрунтованих директив.

Товарно-грошові відносини існували, головним чином, у таких формах, як підпорядкований і деформований директивним плануванням механізм госпрозрахунку, колгоспний ринок і “тіньова економіка”, які прогресували у міру саморуйнування централізовано-планової системи. Неадекватна реалізація відносин планомірності виявилася у штучному обмеженні кола її суб'єктів адміністративно-управлінським персоналом, у переважно екстенсивному русі економіки та її несприйнятливості до досягнень науково-технічного прогресу, що призвело до стійкої незбалансованості практично всього процесу відтворення.

На сьогоднішній день немає "чисто ринкової" (без державного втручання) або "чисто тоталітарно-бюрократичної" (ринок відсутній) економіки. Більшість країн намагається поєднати ринкове саморегулювання з регулюючими заходами держави. Таке об'єднання призводить до формування **змішаної економіки** (державна й приватний сектор відіграють вирішальну роль у виробництві, розподілі, обміні й споживанні всіх ресурсів і матеріальних благ країни).

Змішаною економікою вважається нерівномірна, висококонкурентна система, у рамках якої суперничають різні альтернативні курси економічного й соціального розвитку, де зберігаються суперечності між економічною волею і соціально-політичною рівністю, ринком і централізованим регулюванням, колективним й індивідуальним початками, демократизмом і авторитаризмом (централізмом), але в цих та інших сферах можливі й, мають місце істотні компроміси.

Цей період розпочався у першій половині ХХ ст. і отримав назву **державно-монополістичного капіталізму** (представниками марксистського напрямку), або **соціально орієнтованою ринковою економікою**.

Основні риси змішаної економіки :

- багатоукладність (свідчить про перехідний характер як економіки, так і соціальної структури суспільства) та поліформізм (дифузійне взаємопроникнення окремих укладів, посилення їх рухливості і взаємоперехідності) забезпечують гнучкість і цілісність соціально-економічної
- системи, відносну стійкість і стабільність, здатність амортизувати циклічні коливання, запобігати глибоким економічним спадам і пом'якшувати соціальні конфлікти;
- взаємодія ринкового саморегулювання, державного і громадянського регулювання;
- соціальна орієнтація змішаної економіки (знижується роль соціально-класової диференціації, на зміну якій приходить соціально-професійна диференціація, а соціальну базу суспільства складають середні верстви населення);
- політична демократія (форма політичної влади в умовах громадянського суспільства, гарантує економічні, політичні, духовні права і свободи особистості);
- відсутність загальної моделі змішаної економіки.

До основних **моделей змішаної економіки** належать:

- **ліберальна, або американська** (регулювання економіки за залишковим принципом, соціальна політика за залишковим принципом і лише доповнює те, що не можуть зробити ринок та сім'я);
- **неоліберальна, або німецька** (державне регулювання спрямоване на усунення перешкод для вільної конкуренції, регулювання через грошово-кредитку політику, політика доходів і зайнятості, що передбачає систематичну боротьбу з надмірною диференціацією у рівнях доходів);
- **європейсько-кейнсіанська, або англійська** (наявність значної частки державної власності, державні закупівлі у великих розмірах, значні державні інвестиції для підтримки зайнятості, активна соціальна політика);
- **шведська** (регулювання ринку через регулювання трудових відносин на загальнодержавному рівні і державну власність на підприємствах, потужна соціальна політика, націлена на найменшу диференціацію за рівнем доходів і високий рівень зайнятості);
- **японська** (основним суб'єктом є корпорація зі специфічною внутрішньою структурою, особливі методи закріплення робочої сили за підприємством, групування дрібного і середнього бізнесу навколо корпорацій);
- **нових індустріальних країн** (формування ринкових відносин на

ТЕМА 6. НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА: ЦІЛІ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ

Національна економіка – це економіка країни, держави, а не економіка тієї або іншої національності.

Альтернативні погляди:

національний ринок, система виробничих відносин, народне господарство.

У сучасних теоріях **національна економіка** розуміється як існуюча в межах національних кордонів сукупність господарських сфер, галузей, виробництв та економічних відносин між ними.

Національній економіці властиві такі основні **ознаки**:

- тісні економічні зв'язки між спеціалізованими суб'єктами господарювання;
- загальне економічне середовище (єдині законодавство, грошова одиниця, фінансова й грошово-кредитна системи);
- єдиний економічний центр (регулює й координує економічні процеси через економічну політику);
- загальна система економічного суверенітету;
- територіальна цілісність.